

Σχόλιον

Suomen Bysantin Tutkimuksen Seura ry:n jäsenlehti
Medlemsblad för Sällskapet för Byzantinsk Forskning rf.

2/2015

Σχόλιον β', ζφδ

15. Vuosikerta/Årgång

Jäsenlehti perustettu v. 2001/Medlemsblad sedan år 2001

Julkaisija/Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry. /Sällskapet för bysantinsk forskning rf.

SISÄLLYS

Björn Forsén	<i>Iuncta valent</i>	1
Päivi Salmesvuori	<i>Suomen Bysanttikomitean tervehdys</i>	2
Mika Hakkarainen	<i>Bessarion ja Biblioteca Marciana</i>	3
Leena Pietilä-Castrén	<i>Bysantin Ateena</i>	6
Kalle Knaapi	<i>Bysantin opiskelemista Turun yliopistossa</i>	8
Juho Wilskman	<i>Sotahistoriakonferenssissa Istanbulissa</i>	12
Kollokviokutsu		

Toimitus/Redaktion:

Mika Hakkarainen: mika.hakkarainen(at)helsinki.fi

Juho Wilskman: juho.wilskman(at)helsinki.fi

Taitto/Ombrytning:

Vesa Vahtikari

Iuncta valent

Kiinnostus bysanttilaiseen kulttuuriin ja sen jälkivaikutukseen on Suomessa aina ollut huomattava, osittain johtuen Suomen ortodoksisen kirkon asemasta. Siitäkin huolimatta on varmaan monille vaikuttanut ihmeelliseltä, että maassamme toimii jopa kaksi Bysantin tutkimuksen seuraa. Vanhin näistä kahdesta on Bysantin tutkimuksen seura ry. (BTS), joka perustettiin vuonna 1982. BTS on sekä *Suomen tieteellisten seuran valtuuskunnan* että kansallisten Bysantin tutkimuksen seurojen muodostaman *Association internationale des études byzantines* jäsenjärjestö.

BTS:n lisäksi maassamme on vuodesta 1991 toiminut Suomen Bysanttikomitea ry., jonka primus moottorina on ollut **Aune Jääskinen**. Vaikka molemmat seurat ovat keskittyneet bysanttilaisen kulttuuriin ja sen jälkivaikutukseen, voidaan niiden välillä myös havaita eroja. BTS on ehkä keskittynyt enemmän bysantinistiikan kreikkalaisuuteen kun Bysanttikomitea sen sijaan on painottanut enemmän Bysantin jälkivaikutuksen merkitystä Suomessa. BTS on mm järjestänyt lukuisia kansainvälisiä kollokvioita, joiden esitelmät on painettu seuran julkaisusarjassa *Acta Byzantina Fennica*:ssa. Bysanttikomitealla on taas ollut selvästi enemmän Bysantin kulttuuria popularisoivaa toimintaa ja on mm. järjestänyt paljon matkoja.

Aune Jääskisen kuoleman jälkeen Bysanttikomitea on neuvotellut BTS:n kanssa seurojen mahdollisesta fuusioitumisesta. Mitään päätöksiä ei ole vielä tehty miten tämä toteutettaisiin. Seurojen hallitukset valmistelevat yhteisen ehdotuksen, joka sitten vuonna 2016 esitetään seurojen vuosikokouksille hyväksyttäväksi. Päämäärämme on kuitenkin yhteinen bysanttilaisen kulttuuriin ja sen jälkivaikutukseen keskittyvä tiedeseura, joka tarjoaisi monipuolista ohjelmaa molempien seurojen perinteiden mukaan niin, että molempien seurojen jäsenet voisivat tuntea itsensä kotoisaksi yhteisessä seurassa. Yhdessä olemme vahvempia ja pystymme saamaan aikaan enemmän kuin omin päin!

Alkanut syksy tarjoaa paljon Bysantista kiinnostuneille Helsingissä. Lokakuun 22. päivänä Bysanttikomitea järjestää vierailun Amos Andersson museon näyttelyyn *Pyhän Teresan hurmio* ja lokakuun 30. päivänä pidetään BTS:n Bysantin päivä. Ohjelmassa on kansainvälinen kollokvio *Gestures and Performances in Ancient and Medieval Greek Art and Literature*, joka järjestetään yhteistyössä Suomen Ateenan-instituutin kanssa. Marraskuun 9. päivänä **Maarit Nieminen** esitelmöi vielä Suomen Ateenan-instituutin ystävien järjestämässä tilaisuudessa bysanttilaisesta Ateenasta. Kaiken kukkuraksi vuodenvaihteessa ilmestyy uusi numero *Acta Byzantina Fennica*'a! Mielenkiintoista ja tapahtumarikasta syksyä teille kaikille toivottaen!

Björn Forsén,

BTS:n puheenjohtaja

Suomen Bysanttikomitean tervehdys

Suomen Bysanttikomitea ry:n puheenjohtaja, ikonitohtorinakin tunnettu professori **Aune Jääskinen** kuoli helmikuussa tänä vuonna. Jääskinen oli yhdistyksen sielu ja primus moottori. Hänen johdollaan yhdistyksen noin 100 jäsentä viettivät yli kaksikymmentä rikasta vuotta. Kevään vuosikokouksessa yhdistys oli uudessa tilanteessa ja päätti, että mahdollisesti yhdistys lakkaa vuonna 2016. Hallitus sai tehtäväkseen selvittää erilaisia jatkovaihtoehtoja.

Kahden Bysantin harrastamiseen keskittyvän yhdistyksen toiminta on Suomen kokoisessa maassa ehkä liioiteltua ja voimien yhdistäminen voisi olla kaikille mieluisa ratkaisu. Kahden seuran olemassaoloon on ollut ”historialliset syyt”. Nyt tätä historiaa olisi tilaisuus jälleen muuttaa.

Alkusyksystä Bysanttikomitean puheenjohtaja **Päivi Salmesvuori** ja rahastonhoitaja **Marja Usvasalo** tapasivat Bysantin tutkimuksen seuran puheenjohtajan **Björn Forsénin** ja hallituksen jäsenen **Mika Hakkaraisen**. Mietimme, että mikäli Bysanttikomitea lopettaisi, niin jäsenet olisivat erittäin tervetulleita Bysantin tutkimuksen seuraan. Seura järjestää kaksi tilaisuutta vuosittain: syksyllä Bysantin päivän ja keväällä vuosikokouksen, jossa on myös vuosikokouksesitelmä. Seuran jäsenlehti *Skholton* ilmestyy kahdesti vuodessa, lisäksi tieteellinen *Acta Byzantina Fennica* -sarja ilmestyy muutaman vuoden väliajoin.

Suomen Bysanttikomiteassa Bysantti on ymmärretty varsin laajasti ja tieteellisen Bysanttia koskevan tutkimuksen ohella jäsenet ovat olleet kiinnostuneita Bysantin vaikutushistoriasta laajasti ymmärrettyinä. Bysanttikomitealaisten myötä Bysantin tutkimuksen seuran normaaliin ohjelmaan voisi tulla hieman lisätarjontaa, esimerkiksi yksi kulttuuripainotteinen tilaisuus tai esimerkiksi yhteinen matka.

Esimerkiksi nyt syksyllä Bysanttikomitea tarjoaa jäsenilleen 22.10. kello 16 tilaisuuden vierailulla Amos Andersonin museon näyttelyssä *Pyhän Teresan hurmio*, Päivi Salmesvuori esitelmöi aiheesta Pyhä Teresa, mystiikka ja seksuaalisuus. Linkki Bysantiin paljastuu näyttelyssä. Yhdistys on myös suunnittelemassa kahden päivän ja yhden yön retkeä Tallinnaan marras-joulukuun vaihteessa, ajatuksena on tutustua erityisesti kiinnostaviin ikoninäyttelyihin. Näihin tilaisuuksiin kutsumme myös Bysantin tutkimuksen seuran jäsenet!

Tämän lehden ohella tarjoamme Bysantin tutkimuksen seuran jäsenille myös tilaisuutta ostaa Bysanttikomitean 2014 julkaisemaa kirjaa *Pohjolan kuva Bysantissa* tai sen englanninkielistä versiota *Nordic Byzantine Icon* edulliseen 25 euron hintaan.

Päivi Salmesvuori
Bysanttikomitean puheenjohtaja

Bessarion ja Biblioteca Marciana

Mika Hakkarainen

Nimi Bessarion lienee useimmille lukijoistamme tuntematon? Ne, jotka ovat lukeneet **Mika Waltarin** postuumisti v. 1981 ilmestyneen romaanin *Nuori Johannes* (WSOY), muistanevat Waltarin luoman kuvan tästä myöhäisen Bysantin oppineesta hahmosta.

Hän syntyi Trapezuntissa (nyk. Trabzon) 1300- ja 1400-lukujen taitteessa, vuosi 1403 on yleisimmin hyväksytty syntymävuosi. Kasteessa hän sai nimekseen Basileios, Bessarioniin hän vaihtoi ryhdyttyään munkiksi vuonna 1423. Hän esiintyy usein myös nimellä Johannes Bessarion, mutta se on myöhempi väärinymmärrys.

Huolimatta kirkollisen uran valinnastaan Bessarion sai parhaan mahdollisen koulutuksen myös filosofiassa ja muissa humanistisissa aineissa. Matemaatikko, astronomi ja lääkäri **Georgios Khrysokokkes**, universaalioppinut **Johannes Khortasmenos** ja itse filosofi **Georgios Gemistos Plethon** lukeutuvat hänen opettajiinsa. Keisari **Johannes VIII Palaiologos**, kanonisen oikeuden vastaisesti, nimitti hänet vuonna 1436 Basileios-luostarin igumeniksi ja seuraavana vuonna Nikaian metropoliitaksi.

Inter graecos latinissimus, inter latinos graecissimus

Bessarion tuli tunnetuksi latinalaisessa Euroopassa osallistuessaan vuosina 1438–1439 Ferrara-Firenzen kirkolliskokoukseen, jonka tavoitteena oli idän ja lännen kirkkojen yhdistyminen. Bessarion oli yksi kreikkalaisten pääneuvottelijoista.

Bessarion vakuuttui latinalaisten argumenteista siinä määrin, että suositteli liittoa katolisen kirkon kanssa, varsinkin kun se oli ehto sotilaallisen avun saamiseksi osmanien imperiumin uhatessa Konstantinopolia. Sopimus saatiinkin aikaiseksi, mutta kreikkalaiset eivät ratifioineet sitä vuonna 1440 Konstantinopolissa järjestetyssä kirkolliskokouksessa. Paavi **Eugenius IV** myönsi Bessarionille konsiilin päätteeksi katolisen kirkon kardinaalin arvon. Bessarionin asema kreikkalaisessa kirkossa kävi tämän jälkeen hyvin hankalaksi, ja hän siirtyikin pian konsiilin jälkeen katolisen kirkon palvelukseen.

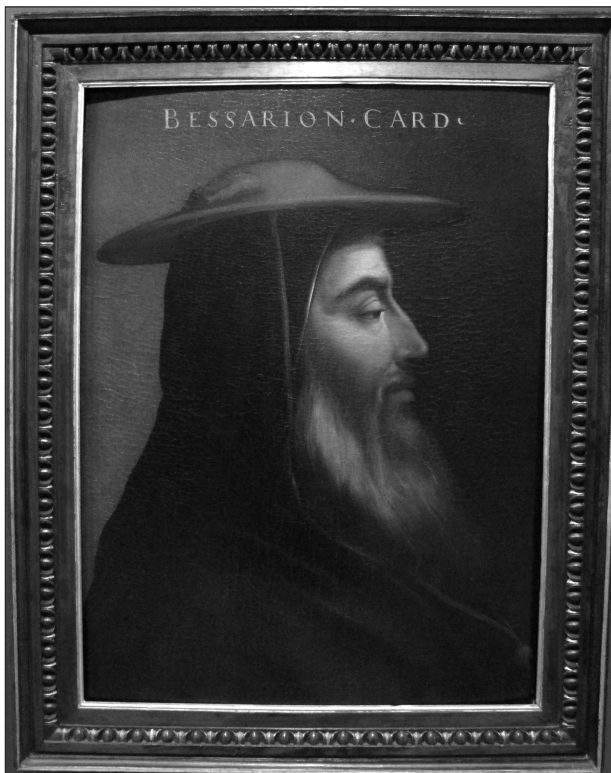
Bessarion oli oppineisuutensa kautta kirkkain tähti kreikkalaisessa kirkollisessa hierarkiassa, latinankielentaitoinen ja juuri sen tähden kykenevä ymmärtämään latinalaisen osapuolen skolastista argumentointia. Hän osallistui myöhemmällä iällään myös filosofiseen debattiin Padovan yliopiston aristotelismin ja platonismin kannattajien välillä julkaisemalla

poleemisen kirjoituksen *In Calumniatorem Platonis* (1469) eli ”Platonin panettelijoita vastaan”. Hän toimi aktiivisesti Platonin teosten kääntämisen latinaksi ja niiden tunnetuksi tekemisen puolesta Italian humanistipiireissä. Itse hän käänsi mm. **Aristoteleen** *Metafysiikan* latinaksi

Biblioteca Marciana

Bessarion joutui toteamaan kirkolliskokouksen päätösten jäämisen vain tyhjiksi sanoiksi, samoin kuin luvatus sotilaallisen avun turkkilaisten uhatessa Konstantinopolia 1453 ja lopulta kaupungin valtauksen. Se ei kuitenkaan häntä lannistanut vaan Bessarion saarnasi lopun elämäänsä ristiretkeä osmani-imperiumia vastaan ympäri Eurooppaa, tavoitteessaan kuitenkin onnistumatta.

Jos historiassa voidaan erottaa selkeitä subjekteja, yksilöitä jotka pyrkivät vaikuttamaan tapahtumiin, hän oli sellainen. Vaikka hänen ponnistelunsa kirkollisella ja poliittisella areenoilla ei tuottanut tulosta, Bessarionin merkitys kreikkalaisen kulttuurin säilyttämisen saralla taas

Bessarion. (Lähde: Wikimedia Commons).

oli enemmän kuin keskeinen. Bessarionin kirjasto käsitti 482 kreikkalaista käsikirjoitusta ja 264 latinalaista. Näiden lisäksi satoja uuden kirjapainotaidon tuotteita. Hän testamenttasi kirjaston Venetsian tasavallalle v. 1468, sillä ehdolla, että tasavalta perustaa julkisen kirjaston ”ihmiskunnan yhteiseksi hyväksi” (“... ad communem hominum utilitatem”),

jonka kokoelmien ydin olisi kardinaalin käsikirjoitukset. Motiiviksi testamentille hän ilmoitti kirjeessään Venetsian dogelle **Cristoforo Moro'lle** sen, että hän katsoi Venetsian olevan ”kuin toinen Bysantti” (scil. Konstantinopoli) *quasi alterum Byzantium*. Mitä Bessarion oikeastaan tällä tarkoitti jää hämäräksi, tuskin nyt kuitenkaan pelkästään sitä, että kaupungin arkkitehtooninen muotokieli muistutti paljolti Konstantinopolin vastaavaa; San Marco mm. oli kreikkalaisten rakennusmestarien rakentama.

Venetsian senaatti ratifioi sopimuksen kardinaalin kanssa, eli sitoutui kirjaston rakentamiseen, ja tämän kuoleman jälkeen vuonna 1472 kirjasto siirrettiin Venetsiaan ja Palazzo Ducalen holvien suojaan. Itse kirjastorakennusta kokoelma kuitenkin joutui odottamaan lähes sata vuotta. Vedoten krooniseen rahapulaan senaatti viivytti rakennustöiden aloittamista kerran toisensa jälkeen, vaikka oli kyennyt kyllä päättämään sen paikasta; vastapäätä palazzo ducalea Piazzale di San Marcon reunalle, kaupungin arvopaikalla. Rakennustyöt aloitettiin vuonna 1537 **Jacopo Sansovinen** suunnitelmien pohjalta ja hänen itsensä johtamana. Ensimmäinen rakennusvaihe kesti vuoteen 1553, mikä johtui osin siitä, että lujuslaskelmat oli tehty väärin, mikä aiheutti ikävän keskeytyksen, kun osa välikatoista sortui aiheuttaen kuolonuhreja ja Sansovinin heittämisen tyrmään. Arkkitehti sai kuitenkin jatkaa työtään parin vuoden jälkeen. Sansovinin kuoleman jälkeen vuonna 1570 kirjaston viimeisteli **Vincenzo Scamozzi**. Se avattiin vuonna 1588, yli sata vuotta kardinaali Bessarionin kuoleman jälkeen.

Viivästyksistä huolimatta Bessarionin kokoelma sai arvoisensa säilytyspaikan, jota voidaan nykyäänkin ihailia Piazzale di San Marcon reunalla, palazzo ducalea vastapäätä. Vanhaan lukusaliinkin, nykyään näyttelytilana, on yleisöllä pääsy Museo Correrin kautta. Siellä on toistuvasti esillä kirjaston aarteita, usein myös käsikirjoituksia Bessarionin kokoelmasta.

Yksi tällainen on *Codex Marcianus Graecus 454 (822)* eli Vetus A, joka sisältää vanhimman säilyneen tekstin **Homeroksen Iliasta**. Käsikirjoitus ajoittuu käsialan perusteella 900-luvulle. Muita näin vanhoja Homeroksen tekstin ”todistajia” ei ole. Käsikirjoitustutkimus eli kodigologia pitää sitä tärkeimpänä, jollei ainoana, *Iliaan* tarinan säilyttäjänä. Jos se olisi menetetty keskiajalla, Konstantinopolin monissa tulipaloissa, neljännen ristiretken aiheuttamissa tuhossa 1204, eikä Bessarion olisi onnistunut sitä hankkimaan kokoelmiinsa ennen vuotta 1453, niin meillä olisi huomattavasti vähäisempi tietämys Troian sodasta ja paljosta muusta.

Kirjallisuutta:

Labowsky, Carlota, *Bessarion's Library and the Biblioteca Marciana* (Rome: Edizioni di storia e letteratura, 1979).

Bysantin Ateena

Leena Pietilä-Castrén

Suomen Ateenan-instituutin ystävät ry järjestää marraskuussa matkan, jonka teemana on Ateenan Bysantti. Tutustumiskohteina ovat kirkkoarkkitehtuuri kaupungissa ja sen ulkopuolella, sekä kuvataide ja esineistö.

Historiallisista tapahtumista selviää, että varhaisbysantin ajalla (330–850) kaupunkiin osui kaksi tuhoisaa vierailua, 395 **Alarik** ja visigoottien piiritys ja n. 580 slaavien ryöstöretki. Niiden seurauksena Agora, vanha kokoontumis- ja hallinnollinen keskus Akropoliin länsipuolella autioitui ja väki hakeutui Akropoliin pohjoispuolelle, nykyiseen Plakaan, jossa asutusta on ollut läpi koko Ateenan kaupunkihistorian. Kristillinen aktiviteetti ilmeni 400-luvulta lähtien autioituneiden pakanatemppelien muuttamisena kirkkoiksi. Rakennusten sisäänkäynti muutettiin itäpästä länsipäähän, ja aiempi kuvakoristelu säästettiin etenkin silloin, kun se voitiin tulkita sisällöltään kristilliseksi.

Uudiskirkkoja rakennettiin 500-luvulta lähtien, lähinnä kaupungin ulkolaidoille ja teiden varsille. Rakennustyypiksi omaksuttiin roomalaisessa maailmassa jo 100-luvun lopulla eKr. luotu ja erilaisiin kokoontumisiin tarkoitettu basilika. Sisätila ja sen jäsenelämä sisäpylväikköillä yleensä kolmeen pitkittäislaivaan, ja valoa saatiin korotetun keskilaivan ikkunoista. Varhaisista basilikakirkoista on jälkiä Ateenan-instituutin liepeillä Petmeza ja Faliroukadun risteyksessä, jossa on tutkittu myös kristillisiä hautoja, sekä instituutista itään Ilissos-joen pienessä saarella. Vähäiseksi käynnyttä jokena on nykyisin mahdoton havaita, saarikin on kasvanut umpeen, ja kirkkorakennuksesta on tallella vain kivijalka villiintyneen luonnon keskellä. Komeat lattiamosaikkit ja marmoriosia on kuitenkin tallessa ja näytteillä kaupungin Kristillisessä ja bysanttilaisessa museossa. Tämä kirkko oli omistettu 250-luvun Leonidas-marttyyriille. Kolmannesta varhaiskristillisestä basilikasta on tietoa nykyisen Patisionin alueella, keskustasta pohjoiseen.

Varhaisbysantin ajalla **Theodoros Tarsoslainen**, myöhempi Canterburyn arkkipiispa opiskeli Ateenassa noin 630. Kolmisenkymmentä vuotta myöhemmin keisari **Konstans II** talvehti kaupungissa armeijoineen ja hoveineen. Aikakauteen liittyvät vähäiset tiedot huipentuvat n. 850, jolloin Ateenasta tuli arkkipiispanistuin.

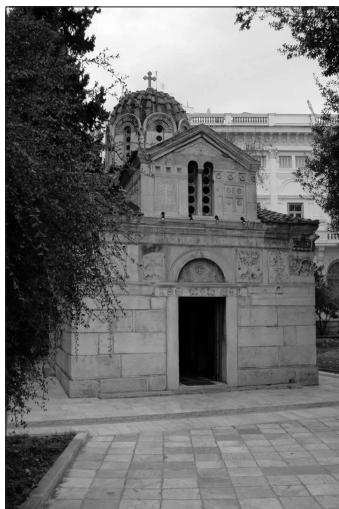
Keskibysantin aika (850–1204) lasketaan alkavaksi juuri tuosta merkkitapahtumasta, ja jo seuraavalla vuosisadalla entinen Parthenon, nyttemmin Panagia Atheniotissan kirkko

mainitaan pyhiinvaelluskohteena. Seuraavat kaksi vuosisataa 1000–1200 tunnetaan Ateenan bysantin kulta-aikana, jolle oli ominaista asutun kaupungin laajeneminen myöhäisroomalaisen muurin ulkopuolelle, aktiivinen kirkkorakentaminen ja luostarien perustaminen esim. Kerameikokselle, keskusta-alueesta länteen, ja Lykodemos-perheen rakennuttama kirkko välittömästi keskustasta itään; se on Ateenan suurin säilynyt bysanttilaisaikainen rakennus.

Keskibysantin aikaan vuonna 1018 liittyi keisari **Basileios II** juhlaumalanpalvelus Parthenonissa bulgarialaisista saadun sotavoiton kunniaksi, sekä norjalaisen **Harald Ankaran** ja hänen varjagiensa eli keisarin eliittijoukkojen käynti Ateenassa 1040. Ateenan kasvavasta tärkeydestä kertoo myös Venetsialle 1082 myönnetty vapaakauppaoikeus. 1100-luvulta on säilynyt kaksikin sanallista Ateenan-kuvausta, anglosaksipyhiinvaeltaja **Saewulfilta** ja arabimaantieteilijä **Al Idrisiltä**. Arkkipiispana oli 1182–1205 klassisen kulttuurin suuri ihailija **Mikhael Khoniates**, jonka piispanpalatsi sijaitsi Akropoliin vanhassa sisäänkäyntirakennuksessa Propylaiassa.

Keskibysantin ajalla Ateenassa kehitettiin oma kirkkotyyppi, jonka pohjakaava oli neliön sisään mahtuva tasavartinen risti. Sille oli ominaista pienet mittasuhteet, siro kahdeksansivuinen kupoli ja koristeellisella cloisonné-tiilisaumauksella muuratut seinät. Myös Pentelikonin paikallismarmoria käyttäneet kiviveistäjät olivat taitavia.

Myöhäisbysantin aikana (1205–1456) Ateena tunnettiin nimellä Setines tai Satines, muoto on kehittynyt vähän samaan tapaan kuin Konstantinopoli Istanbuliksi. Khoniateksen jälkeen arkkipiispanistuin oli täyttämättä lähes kaksi vuosisataa ristiretkeläisten vallattua Ateenan, ja hallitsijoina olivat vuorollaan frankit, katalaanipalkkasoturit ja firenzeläiset. Kaupunki ympäröitiin Rizokastro-muurilla, joka sulki sisäänsä Akropoliin välittömene ympäristöineen, hyödynsi suuria antiikkisia monumentteja ja teki kukkulasta todellisen linnakkeen. Muurien ulkopuolisia asumuksia suojattiin talo- ja peltokohtaisilla aidoilla. Asukkaita Ateenassa lienee ollut 6000. Parthenon Neitsyt Marialle omistettuna kirkkona pysyi kuitenkin vuosisadasta toiseen tärkeänä pyhiinvaelluskohteena, joka veti kävijöitä tähän Bysantin valtakunnan provinssiin.

Mikhael Khoniateksen nimeen liitetty Marian kirkko, Gorgoepikoos. (Kuva: Leena Pietilä-Castrén).

Bysanttia opiskelemassa Turun yliopistossa

Kalle Knaapi

Bysantin valtakunta ja siihen liittyvät moninaiset ilmiöt ovat ainakin nykyisin harvalle Turun yliopiston opiskelijalle ensisijainen akateemisen kiinnostuksen kohde (toki tällaisiakin tapauksia löytyy). Useille opiskelijoille Bysantti kuitenkin liittyy jollakin oleellisella tavalla joko pää- tai sivuaineen opintoihin, ellei jopa omaan tutkielman aiheeseen. *Skholionin* lukijoita ei toki tarvitse muistuttaa Bysantin merkittävästä asemasta mitä moninaisempien tieteenalojen tutkimuksessa. Kuten on kuitenkin monissa yhteyksissä todettu aikaisemmin, Bysantti jää helposti – Turussakin – marginaaliseen asemaan: siitä tiedetään kaikenlaista, siihen törmätään jatkuvasti, mutta se jää silti hyvin usein vieraammaksi kuin varhaisemmat tai myöhäisemmät ajanjaksot, tai oman aikakauden läntisemmän Euroopan historia. Muissa yliopistoissa saattaa olla toisin, mutta Turun yliopiston oppiaineiden opintovaatimuksissa Bysantin marginaalisuus on täyttä totta tänä päivänäkin.

Tätä taustaa vasten järjestin keväällä 2015 Turun yliopiston klassillisten kielten oppiaineen kautta kahden periodin mittaisen kurssin, jonka tarkoitus oli tarjota opiskelijoille mahdollisuus fokuoittaa Bysantin valtakunnan monipuoliseen maailmaan, sen sijaan, että Bysanttia vain sivuttaisiin opiskelutilanteissa, joiden varsinainen pääaihe on muualla. Ajattelin tällaisen kurssin palvelevan paitsi opiskelijoita ja oppiaineita, joissa kurssilta saatuja tietoja ja näkemyksiä voitaisiin soveltaa, mutta myös yleisesti edistävän Bysanttia koskevaa tuntemusta ja kiinnostusta Turussa. Ohessa lyhyt raportointi siitä mitä kurssilla tehtiin.

Kurssi järjestettiin johdantotasoisena, toisin sanoen opiskelijoilta ei vaadittu aiempaa syventyneisyyttä Bysantista eikä kreikan kielitaitoa (vaikka näistä molempia osalta löytyi valmiiksi jo melkoisesti). Opiskelijoista osa oli jo ehtinyt aloittaa graduaan, kun taas osa oli vasta perustutkinto-opintojensa aivan alkuvaiheessa: tämä heijastui suhteellisen suurina eroina alkutiedoissa, joita osallistujilla oli. Opiskelijaryhmän heterogeenisuus oli kuitenkin etu, sillä opiskelijat tulivat kursseille eri oppiaineista, ja sitä kautta kaikkien tiedoista ammentava keskustelu antoi osallistujille mahdollisuuden nähdä Bysanttia eri kanteilta. Kurssin eräänä johtoajatuksena olikin keskittyä Bysantin monipuolisuuteen antaen opiskelijoille runsaasti päätäntävaltaa sen suhteen, millaisiin sisältöihin kurssilla perehdytään.

Kurssilla ei pyrittykään käsittelemään kaikkea Bysanttiin liittyviä näkökulmia tai käymään läpi kaikkea Bysantin historiaa, vaan kullakin tapaamiskerralla valittiin jokin

teema, ja noin puolet ajasta käytettiin teeman yleiseen käsittelyyn. Tapaamisten loppupuolella pyrittiin ottamaan jokin tai joitakin aiheeseen liittyviä tapauksia tarkempaan tarkasteluun. Näin ollen opiskelijat saivat paitsi yleiskäsityksen käsiteltävänä olevasta Bysanttia koskevasta teemasta, mutta myös yksityiskohtaisemman kuvan ajattelutavoista, problematiikasta, kysymyksenasettelusta, tutkimushistoriasta ja muusta sellaisesta, joka koskee jotakin tarkemmin rajattua aihetta. Ajatuksena luonnollisesti oli, että tällaista tarkemman lähestymistavan analysointia voisi hyödyntää myös sellaisten aiheiden tutkimukseen, joita kurssilla ei ehditä käsitellä. Siis vanha kunnan asiasisältöjä ja metodiikkaa yhdistelevä lähestymistapa.

Ensimmäisellä kerralla kävimme tiivistetysti läpi Bysantin historian pääpiirteet ja aihetta koskevan tutkimuksen tärkeimmät vaiheet ja painotukset, jotta tulevat aiheet olisi tukevampi kontekstualisoida. Toisella kerralla keskityimme Konstantinopolin topografiaan, arkeologiaan ja aihetta koskevaan problematiikkaan. Vaille käsitteilyä eivät toki jääneet nykyisten Italian ja Kreikan alueilla sijaitsevat bysanttilaiskauden rakennuksetkaan. Arkkitehtuuria ja rakennuksia käsittelevällä tapaamiskerralla keskityimme ennen kaikkea Hagia Sofian monitasoiseen historiaan. Kirjallisuuden käsitteleminen jaettiin useampaan kertaan; ennen kaikkea fokus oli historiankirjoituksessa, sekulaarisessa ja kristillisessä ”kaunokirjallisuudessa”, teologisessa kirjallisuudessa sekä Bysantin oppineissa, draamassa ja sen traditioissa. Tämä aihe, joka ei kenties kuulu jokaisen lyhyen johdantokurssin ohjelmaan, oli mukana pitkälti oman väitöskirja-aiheeni – teatterin ja draaman asema ja luonne 1100-luvun Bysantin valtakunnassa – vuoksi. Katsoin että aihetta koskevien genremääritelmien ja jatkumoiden tarkastelu on niin erinomaisen kiinnostavaa, ettei se voi jäädä pois.

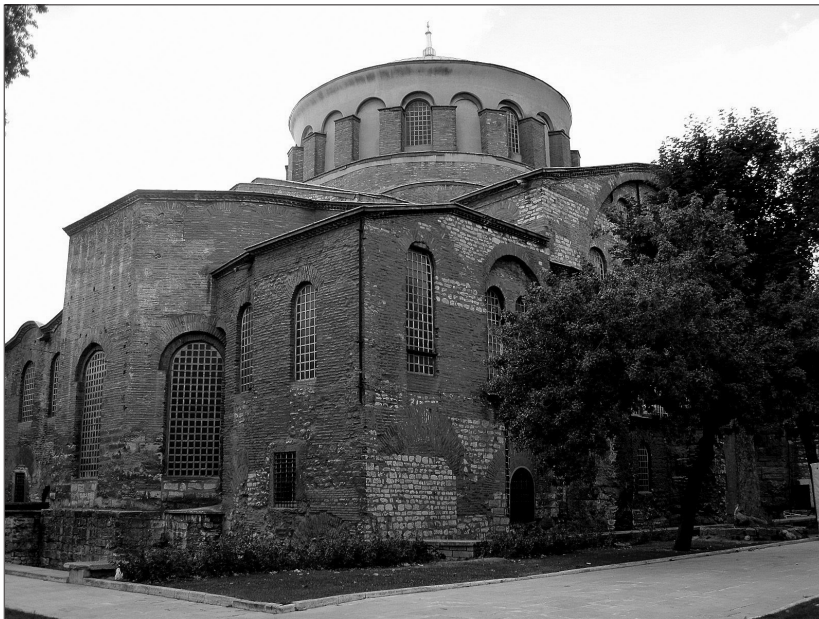
Kirjallisuuden suhteen jäi siis paljon paitsioon, kuten oli väistämätöntä, mutta paljon ehdittiin käsitelläkin. Kunkin kirjallisuusteeman kohdalla käytiin läpi melkoinen määrä tekstiotteita, keskittyen toisinaan asiasisältöihin, toisinaan tyyliin, ja aina siihen mitä ikinä katsoimmekaan mielenkiintoiseksi. Tekstejä tarkasteltiin käännöksinä, mutta keskustelimme useampaan otteeseen siitä, millaisia haasteita ja ilmiöitä syntyy kun tekstejä ei tarkastella alkukielisinä. Opiskelijoita kannustettiin toki aloittamaan kreikan kielen opiskeleminen, mutta nykypäivän kuva Bysantista on – halusimmepa tai emme – hyvin usein käännösten varassa. Tätä faktaa ei kannata mielestäni pyyhkäistä sivuun, vaan kohdata sikäli, että opiskelijat voivat pohtia miten kääntäjän tuleminen heidän ja bysanttilaisten kirjoittajien väliin modifioi käsitystä Bysantista ja sen ilmiöistä.

Visuaalisia taiteita ja ikoneja käsiteltiin kahdella tapaamiskerralla, omat kertansa käytettiin sille mitä ja millaista on Bysantin tutkimus tänään ja miten Bysantin kulttuuriperintö ja siihen suhtautuminen näkyvät myöhemmässä, etenkin 2000-luvun kulttuurissa. Lopuksi palasimme vielä kertauksena Hagia Sofiaan, ja kävimme rakennuksen historiaa läpi yrittäen

soveltaa eri teemojen yhteydessä opittuja asioita syventääksemme käsityksiämme kyseisestä rakennuksesta ja sitä kautta Bysantin valtakunnasta.

Teemojen käsittelyssä pyrimme jatkuvasti tarkastelemaan traditioita, muutoksia, yhteyksiä, syy-seuraussuhteita ja aiheita koskevia myöhempien aikoja suhtautumista, jotka muokkaavat väistämättä käsityksiämme. Eri teemoja käsitellessämme palasimme jatkuvasti aiemmilla kerroilla opittuihin sisältöihin. Pyrimme pohtimaan vastauksia samaan aikaan yksinkertaisiin ja monimutkaisiin kysymyksiin kuten ”mitä kaikkea vaikuttaa siihen, että San Vitale näyttää siltä, miltä se näyttää, kun taas Hagia Eirene näyttää hyvin erilaiselta, ja miksi niiden ulkoasuun suhtaudutaan siten kuin suhtaudutaan?” Erillinen painotuksensa, johon palattiin toistuvasti, oli Bysantin suhde antiikkiin.

Opiskelijoiden tuli suorittaa kurssin aikana oli kolme tehtävää: ensiksi tuli esitellä jokin bysanttilaiskautinen lähde jostakin lähderyhmästä ja pohtia, mitä se kertoo Bysantista (ja mitä se ei kerro). Useat valitsivat jonkin tekstipätkän, osa visuaalista tai arkeologista aineistoa. Toiseksi tuli pitää esitelmä valitsemastaan Bysanttia koskevasta aiheesta, josta esitelmän jälkeen keskusteltiin yhdessä. Kolmanneksi kurssilaisten tuli kirjoittaa laajahko kirjoitelma

Hagia Eirene - rakennus, jonka historia herätti suurta mielenkiintoa kurssilla. (Kuva: Kalle Knaapi).

valitsemastaan aiheesta – sekä esitelmän että kirjoitelman aiheiden toivottiin tukevan opiskelijan kiinnostuksen kohteita muissa opinnoissa. Kirjoitelma saattoi olla myös uusi näkökulma aiemmin pidetyn esitelmän aiheeseen, tai muunlainen pidemmälle kehitynyt esitys.

Nähdäkseni kurssin tavoite toteutui erinomaisesti, ja kurssilaiset onnistuivat syventämään tuntemustaan Bysantista, saamaan vastauksia useisiin kysymyksiin, jäsentämään suurta aineistomassaa, joka koskee tätä ajallisesti ja paikallisesti laajaa valtakuntaa. Toisaalta useita perinteisiä näkemyksiä pyrittiin tarkastelemaan kriittisesti, ja avoimeksi jääneitä kysymyksiä saatiin nostettua keskusteluun.

Omasta mielestäni Bysantin tutkimuksen seurankin parissa voisi olla enemmän keskustelua siitä, miten Bysantin osuus saataisiin suuremmaksi nykypäivän yliopisto-opetuksessa – yhdistyksen piirissä vaikuttaa kuitenkin useita toimijoita, joilla on mahdollisuuksia ainakin jossain määrin vaikuttaa siihen, mistä yliopistojen luennoilla puhutaan. Olen itse yrittänyt pohtia, kuinka usein vastaavalle kurssille mahtaisi olla tilausta. Ei kenties Turussa vuosittain, mutta kenties säännöllisesti kuitenkin. Arvelisin myös jonkinlaiselle jatkokurssille olevan tilausta. Saatan olla väärässä, mutta oman käsitykseni mukaan vastaavanlaisia johdatuksia Bysanttiin on järjestetty sekä Turussa että muissa Suomen yliopistoissa viime aikoina suhteellisen harvoin. On helppo kuvitella, että tällaisten johdatuksien järjestäminen aktiivisemmin voisi poikia enemmän Bysanttia koskevaa innostusta, opinnäytetöitä, harrastuneisuutta ja sitä kautta nuorta polvea Bysantin tutkimuksen kiehtovaan maailmaan.

Sotahistoriakonferenssissa Istanbulissa

Juho Wilskman

Fatih-yliopisto

Istanbulin laitamilla Fatih-yliopistossa järjestettiin kesäkuun lopulla nelipäiväinen konferenssi nimeltään *First International Conference of the Military History of the Mediterranean Sea*. Paikalle tulikin yli 30 puhujaa useista eri maista, joukossa ainakin aihepiiriin erikoistuneiden tutkijoiden parissa tunnettuja nimiä kuten **Rhoads Murphey** ja **Matthew Bennett**. Aiheet ulottuivat antiikista 1800-luvun alkuun, mutta painopiste oli keskiajassa ja uuden ajan alussa. Bysantti oli edustettuna erityisen hyvin. Suomesta paikalla oli allekirjoittanut sekä täällä asuva britti **Philip Line**.

Fatih-yliopisto on eräs Istanbuliin nousseista uusista yliopistoista ja sijaitsee Büyükderepuolella varsinaisesta Istanbulista länteen. Se on ns. islamilainen yliopisto, mutta ennen kaikkea siinä mielessä, että se ei ole sanokaamme tunnustuksellisesti maallinen kuten monet kemalistiseen traditioon tiukemmin ankkuroituneet turkkilaiset opinahjut. Naiset saavat käyttää huivia, tai sitten olla käyttämättä. Yliopistossa tutkimustyötä tehnyt britti sanoi minulle, että hän ei ollut huomannut uskonnollista aspektia ennen kuin hänelle siitä joskus kuukausien kuluttua erikseen sanottiin. Fatih-yliopistossa edustettu islam on ehdottomasti sitä rauhantahtoisina ja tieteeseen positiivisimmin suhtautuvaa, samalla ei kuitenkaan myöskään ollut mikään ongelma käsitellä asiallisesti myös islamin historian sotaisampia jaksoja. Bysantin tutkimus elää yliopistossa vahvana.

Monet turkkilaiset puhujat valittivat, ettei sotahistorian tutkimus ole maassa erityisesti kukoistanut. Se on ollut pitkälti armeijan tontilla ja akateeminen taso jäänyt pääosin vaatimattomaksi. Sama tilannehan on monessa muussakin maassa. Helposti voi syntyä mielikuva, että sotahistoriaa tutkittaisiin paljon, mutta jos jätetään huomiotta vaihtelevan laatuiset suurelle yleisölle tarkoitetut julkaisut ja amatöörimäiset tekeleet, ei modernia, korkealuokkaista akateemista tutkimusta olekaan kovin runsaasti. Toki Turkissa tehdään paljon esimerkiksi osmanien sotalaitosta ennen kaikkea yhteiskunta- ja sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta tarkastelevaa korkealuokkaista tutkimusta. Turkkilaiset isäntämme muistuttivatkin, että maan arkistoista löytyy valtavat määrät osmaniaikaista aineistoa, josta riittää vielä runsaasti läpikäytävää.

Bysantin sotahistoriaa

Kuten todettua oli Bysantti kongressissa hyvin esillä. Ensimmäinen varsinainen Bysantin valtakunnan sotahistoriaan liittyvä paperi oli **Aspa Venerin** Bysantin laivastoa lähinnä teknologisten innovaatioiden kautta käsitelty. **Konstantinos Karatolios** taas avasi jälleen kysymystä kreikkalaisesta tulesta, mitä se oikein oli. Hän painotti, että asiaa tutkittaessa pitäisi palata siihen, mitä lähteissä oikeasti sanotaan. Nämä olivat normaaleja 20 minuutin esitelmiä. Kolmas Bysantin laivastoon liittyvä paperi oli **Tilemachos Loungisin** laajempi n. 45 minuutin esitelmä koskien Bysantin laivastoa lännessä 400–1100-luvuilla. Hän katsoi, että Bysantin laivasto tukeutui vielä 700-luvulle asti pitkälti länteen. Vasta 800-luvulla painopiste siirrettiin lähemmäs Konstantinopolia ja **Aleksios I** (1081–1118) aikana laivasto keskitettiin sinne. Samalla kuitenkin menetettiin mahdollisuus pyrkiä olemaan merkittävä sotilaallinen toimija koko Välimeren alueella.

Georgios Theotokis, joka tällä hetkellä työskentelee Fatih-yliopistolla ja oli keskeinen konferenssin alkuunpanija, käsittelee omassa esitelmässään lassoja bysanttilaisten aseena. Tästä erityisesti aron paimentolaiskansojen suosimasta välineestä on mainintoja bysanttilaissoturien varusteiden joukossa myöhäisantiikista aina 900-luvulle. Sitten maininnat loppuvat. Theotokis pohti, olisiko lisääntynyt palkkasoturien käyttö tehnyt tämän aseensa tarpeettomaksi natiivisotilailla.

Fatih-yliopistossa nykyään työskentelevä italialainen **Raffaele d'Amato** rekonstruoi esitelmässään sitä, miten Konstantinopolin viimeiset puolustajat oli varustettu 1453. Iso osa oli tietenkin latinalaisia ja heidän kohdallaan asia ei ole kovin ongelmallinen, mutta viimeisistä varsinaisista bysanttilaisista puolustajista tiedot ovat vähäisiä. Kirjalliset lähteet tarjoavat joitain valaistusta ja lisäksi d'Amato on ollut valmis linkittämään mm. Euboialla tehtyjä n. 1470 ajoitettavia varustelöytöjä paikallisiin satureihin sekä katsonut kuvallisen materiaalin, esim. kirkkomaalausten, heijastelevan hyvin

Sotilapyhimys Khoran kirkossa.
(Kuva: Juho Wilskman).

sitä, miltä aikakauden bysanttilaiset soturit näyttivät. Euboia sinänsä kuului varustelöytöjen aikaan Venetsialle ja bysanttilaisella taiteella oli taipumus jäljitellä vanhoja esikuvia. Yleensä tutkijat ovat olleet varovaisia siinä, missä määrin tällainen materiaali on todistusvoimaista aikalaisvarustusten suhteen.

Vedran Biletan Mursa Majorin taistelua (351 jKr) ja **Boris Stojkovskin** unkarilaisia Bysantin armeijassa käsitteleviä papereita en valitettavasti päässyt kuuntelemaan, koska samanaikaisesti pidin oman esitelmäni ”The rabble: Attitudes towards armed commoners and their use in late Byzantine and early Ottoman armies”. Se liittyi tekeillä olevaan väitöskirjaani, jossa vertailen turkkilaisten, bysanttilaisten sekä latinalaisten sodankäyntitapoja ja sotalaitoksia Egeanmeren ympärysalueella 1200-luvun alusta 1400-luvun alkuun. Lähteitä lukiessani silmiini oli pistänyt, kuinka monet huonosti varustetut ja aseidenkäyttöön harjaantumattomat miehet näyttävät olleen halukkaita liittymään sotarekille käytännössä kutsumatta. Bysantissa johtohenkilöiden ja eliitin asenne tällaiseen oli pääosin nuiva, kun taas osmanit olivat pikemminkin rohkaisevia. Paperissani esittelin tietoja tällaisista joukoista sekä niiden käytöstä ja analysoin todennäköisiä syitä asenteille sekä niiden seurauksia.

Philip Rance on tutkinut bysanttilaisia sodankäyntioppaita ennen kaikkea kirjallisuuden lajina. Tällä hetkellä hän valmistele uutta laitosta **Nikeforos Ouranoksen Taktikasta** noin vuodelta 1000. Sitä ei ole aiemmin editoitu kokonaisuudessaan ja työtä on usein pidetty viimeisenä bysanttilaisena sodankäyntioppaana, vaikka varauksia asian suhteen

Kultaisen sarven sulkenut ketju Istanbulin sotamuseossa.
(Kuva Juho Wilskman).

voidaan esittää. Rancen esitelmä koski Bysantin eliitin suhdetta genren teoksin 1000–1400-luvuilla, tarkemmin sanottuna genren sisälle mahdollisesti luettavia ja tällöin kirjoitettuja teoksia, sodankäyntioppaiden käsikirjoituksia ja viitteitä lukijakunnasta. Rance korosti sodankäyntioppaiden merkitystä nimenomaan osana eliitin sosiaalista ja kulttuurista mielenmaisemaa, siis merkitystä yleissivistyksessä, ei niinkään suorina ohjekirjoina ainakaan myöhäsbysanttilaisen lukijan oman ajan sodankäynnin teoriaan ja käytäntöön.

Rancen esitelmää täydensi mielenkiintoisesti **Nikolaos Kanellouloksen** paperi Montferratin markiisiksi äitinsä kautta päätyneen **Theodoros I Palaiologoksen** (1306–1338) oppikirjasta hallitsijoille. Sodankäyntiä koskevat opit vievät teoksesta suuren osan. Kanellououlos linkitti monet Theodoroksen opetukset tämän omiin ja tuttaviansa kokemuksiinsa aikakauden sodankäynnistä niin lännessä kuin Bysantissakin.

Viimeinen suoraan Bysanttiin liittyvä paperi oli bulgarialaisten **Valeri Yotovin** ja **Ioto Valerievin** yhteispaperi Drastarin taistelusta 1087, jossa petsenegien arokansa löi Aleksios I:n bysanttilaisen armeijan. Yotov ja Valeriev ovat arkeologeja ja esitelmässä pääosassa olivat taisteluun yhdistettävät arkeologiset löydöt, joita on viime vuosina tullut esiin. Taistelukenttäarkeologia on ala, joka on vasta vähitellen tullut osaksi sotahistorian tutkimusta ja Bysantin sotahistorian suhteen se on ollut käytännössä olematonta. Bulgarialaisarkeologien löydöt ovatkin siis tässä suhteessa melkoinen pelinavaus, joka toivottavasti saa jatkoa ja käyttöön otettaisiin sellaisia moderneja tutkimusvälineitä sekä -metodeja, joihin paikallisten tutkijoiden rahkeet eivät ainakaan vielä riitä. Pohjoismaisesta näkökulmasta on erityisen mielenkiintoista, että monet löydetty esineet, varsinkin aseet, niin Drastarin taistelun linkitettävät kuin muualtakin alueelta löydetty, ovat skandinaavista tyyppiä. Ne on realistista yhdistää Bysantin keisarien varjagi-kaartiin.

Muita esitelmiä

Konferenssissa oli myös lukuisia papereita, jotka eivät suoranaisesti liittyneet Bysanttiin, mutta lienevät muuten jollain tavalla relevantteja sen historiasta kiinnostuneille. Ensinnäkin mainittakoon **Stathis Birtachaksen** esitelmä kreikkalaisista palkattuina ratsu- ja jalkamiehinä venetsialaisten palveluksessa 1400–1700-luvuilla. Tosin hän painotti, että samoissa yksiköissä oli kyllä slaaveja sekä varsinkin albaaneja ja ehdottikin etniselle taustalle termiä ”Balkan *oltremare*”. Venetsian omistuksiin Kreikassa liittyviä papereita pidettiin myös vakoilusta Korfulla 1500-luvun lopulla, Leukaksen sotilaselitistä Venetsian ja Osmanien välissä ja keihäsaseista (lähinnä pertuskoista) ns. kreetalaisen koulukunnan taiteessa. Enemmän emäkaupunkiin liittyi **Christophe Austruyn** paperi, joka keskittyi Venetsian arsenaaliin. Hän painotti, kuinka tutkijat ovat olettaneet siitä paljon, vaikka vähän tiedetään.

Ristiretkitutkimus elää nykyään vahvana ja siitä kuultiin monta esitelmää. Mm. **Ian Wilson** käsitteli piirityskonventioita Pyhän maan sodissa 1097–1131 ja osoitti, että neuvotteluilla melko suuri rooli, mikä on aiemassa tutkimuksessa jäänyt hieman varjoon. Ristiretkiin erikoistunut emeritusprofessori **Matthew Bennett** taas otti yhteenvetojen esittäjän rooli koko kongressissa. Hän painotti sitten erityisesti maantieteen ja diplomatian merkitystä sodankäynnille.

Retki

Konferenssin viimeinen päivä käytettiin yhteisretkeen Istanbulin sotahistorian kannalta kiinnostavimpiin nähtävyyksiin. Ensimmäiseksi matkattiin 400-luvulla pystytetyille kaupunginmuureille niiden pohjoispäähän, jossa bysanttilaisena aikana sijaitti Blakhernain palatsi. Kävelimme muurinvaralta maamuurien puoleenväliin. Välissä oli kätevä käydä koukkaamassa Khoran kirkossa, jonka 1300-luvulla maalatuissa freskoissa on kuvattu myös monia sotilaita, lähinnä siis sotilaspyhimyksiä.

Matka jatkui armeijan ylläpitämään sotamuseoon, jossa on laajat kokoelmat aseita ja varusteita sekä niiden rekonstruktioita aina hunneista nyky-Turkiin saakka. Se, että aloitetaan hunneista paljastaakin jo, että monesti rekonstruktioita ja esittelytekstit kertovat enemmän turkkilaisen historiakäsityksen nationalistisesta versiosta kuin varsinaisesta menneisyydestä. Joka tapauksessa itse museon kokoelmat ovat ainutlaatuiset ja siellä voi mm. päästä näkemään *mehter*-orkesterin esityksen. Tämä monesti hieman harhaanjohtavasti janitsaarioittokuntana tunnettu turkkilaisen sotilasperinne on toiminut merkittävänä esikuvana länsimaisille sotilassoittokunnille. Retki päättyi Rumeli Hisari linnakkeelle, jonka **Mehmed II Valloittaja** (1451–1481) rakensi juuri Konstantinopolin valtauksen alla.

Rumeli Hisarissa. (Kuva: Juho Wilskman).

Tieteellinen kollokvio

Gestures and Performances in Ancient and Medieval Greek Art and Literature

järjestetään perjantaina 30. lokakuuta Tieteiden talossa,
Kirkkokatu 6, sali 505

Eleet ja liikkeet, teatteri ja tanssi kertovat ihmisistä, kulttuurista ja yhteiskunnasta, mutta tutkimuksessa tai yleisessä keskustelussa tämä jää helposti sivuun. Nyt aihepiiriä tarkastellaan kreikkalaisen antiikin ja keskiajan konteksteissa eri tutkimusasetelmista käsin kansainvälisen asiantuntijajoukon voimin.

Session I, 10-12 am

Manna Satama, Carriers of the tradition of the ancient drama: mimes and pantomimes at work
Nicoletta Isar, The Dance of Adam: the gesture ἐπι καρπῶ χεῖρας in reconstructing the Byzantine χορός

Lunch break, 12-1 pm

Session II, 1-3 pm

Stavroula Konstantinou, Pious and Impious Gestures in Miracle Stories
Leslie Brubaker, Gender and gesture in Byzantine images

Coffee, 3-3.15 pm (by the organizers)

Session III, 3.15-5.45 pm

Vesa Vahtikari, Theatrical gestures and poses of characters in the fourth-century BC vase-paintings
Marie-Hélène Delavaud-Roux, Gestures of the ancient Greek dances
Dance performance: Parodos of Euripides' Bacchae (Delavaud-Roux)

Reception at Unioninkatu 40 A, 6-8 pm

Bysantin tutkimuksen seura Sällskapet för bysantinsk forskning

Tieteiden talo

Kirkkokatu 6

00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2015

Björn Forsén (puheenjohtaja)

Mika Hakkarainen

Anja Hakonen (rahastonhoitaja)

Kai Juntunen

Maarit Kinnunen (sihteeri)

Manna Satama

Ilkka Syväne

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet.

Jäsenmaksu 13 € (opiskelijat 6 €) maksetaan seuran tilille

Nordea FI57 1572 3000 027391.

Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen [bts\(at\)pro.tsv.fi](mailto:bts(at)pro.tsv.fi).

Internet-sivut: www.protsv.fi/bts